

Aldona PRAŠMANTAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Kun. Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo (1746–1820) intelektualinės veiklos pėdsakais: Varšuvos mokslo bičiulių draugija

SANTRAUKA. Varšuvoje 1800–1832 veikusi mokslo bičiulių draugija, kėlusi tikslą per mokslo žinių sklaidą ugdyti visuomenę, telkė šiam darbui įvairių sričių mokslininkus ir to meto šviesuomenę. Į jos veiklą buvo įtraukti ar savo iniciatyva įsitraukė ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai – Vilniaus universiteto profesoriai, dvasinio luomo atstovai. Straipsnyje, remiantis temos istoriografija ir pirminiais šaltiniais, pasirinktais aspektais išnagrinėtas šios Draugijos vaidmuo Vilniaus vyskupijos katalikų dvasininko jėzuito Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo (1746–1820) biografijoje. P. K. M. Bohušo mokytojas Draugijoje apima 1804–1820 m. laikotarpį. Tai metai, kuriuos jis praleido gyvendamas Varšuvoje. Nustatyta, kad P. K. M. Bohušas buvo vienas iš aktyviausių ir produktyviausių Draugijos narių pirmaisiais jos veiklos dešimtmečiais. Dosnus Draugijos veiklų finansavimas P. K. M. Bohušui pelnė mecenato vardą ir prisidėjo prie jam rodytos išskirtinės kolegų pagarbos. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad Draugija P. K. M. Bohušo kūrybinėje biografijoje suvaidino inspiruojančio veiksnio vaidmenį. XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais P. K. M. Bohušo parengti ir publikuoti darbai (iš viso 15 publikacijų, tarp kurių 3 – kartotas leidimas) yra inspiruoti Draugijos intelektualinės aplinkos.

RAKTAŽODŽIAI: Varšuvos mokslo bičiulių draugija, Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas, Vilniaus Romos katalikų vyskupija, Vilniaus universitetas.

Ivadas

Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas (Franciszek Ksawery Michał Bohusz) – tarp amžininkų mokytoju garsėjęs Apšvietos epochos jėzuitų formacijos katalikų dvasininkas. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, tai viena iš XVIII a. antrosios pusės – XIX a. pirmųjų dešimtmečių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros terpėje subrendusių asmenybių, pasižymėjusi plačiu akiračiu ir intelektualinėmis aspiracijomis.

P. K. M. Bohušas buvo rašto žmogus, rašęs lenkų kalba, kurią laikė gimtąja. Gerai mokėjo prancūzų kalbą. Vienas iš pirmųjų jo darbų – garsaus to meto Ženevos teologo, evangelikų dvasininko Jakobo Vernet'o (1698–1789) veikalo vertimas į lenkų kalbą¹. Lietuvos ir Lenkijos kultūros istorijos kontekste P. K. M. Bohušas yra žinomas visų pirma dėl savo studijos apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią, ji pirmąkart buvo išleista Varšuvoje 1808 m. kaip atskira knyga (žr. priedą, 2 publikaciją). Tyrėjai pastarąją priskiria prie paveikiausių XIX a. pirmųjų dešimtmečių tekstų. Amžininkams, visų pirma XIX a. pradžios Žemaičių literatūrinio sąjūdžio dalyviams, ši studija tapo svarbi kuriant savąsias lietuvių bendrinės kalbos vizijas. XIX a. pab. – XX a. aktyvūs lietuvių nacionalinio judėjimo dalyviai šį P. K. M. Bohušo darbą vertino kaip lietuvių tautos istorinės raidos atspirties tašką². P. K. M. Bohušas XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais reiškėsi kaip publicistas ir mokslo išradimų populiarintojas to meto Varšuvos ir Vilniaus periodiniuose leidiniuose.

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais pagrindine P. K. M. Bohušo intelektualinės raiškos erdve tapo Varšuvoje 1800–1832 m. veikusi Varšuvos mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, nuo 1808 m. – *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk* (*Warszawskie Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk*), toliau – Draugija). Šio straipsnio tikslas – remiantis istoriografija ir archyviniais šaltiniais rekonstruoti P. K. M. Bohušo santykio su Draugija raidą. Keliamas uždavinys – glaustai aptarti šios visuomeninės organizacijos įsteigimo aplinkybes ir veiklos gaires. Nagrinėjama P. K. M. Bohušo bendradarbiavimo su Draugija istorijos genezė, jo veiklos Draugijoje raiškos formos, aptariamoms aplinkybėms, inspiravusios vienos ar kitos publikacijos atsiradimą.

Varšuvietiškas P. K. M. Bohušo biografijos etapas iki šiol nėra buvęs atskiro tyrimo objektu. Neatmestina, kad viena iš tokią istoriografinę situaciją sąlygojančių priežasčių yra šaltinių stoka. Pirminių šaltinių bazė P. K. M. Bohušo ryšių su Draugija rekonstrukcijai yra kiek gausesnė. Svarbus čia yra Draugijos veiklos metais susidaręs dokumentų kompleksas. Varšuvoje esančiame Senųjų aktų archyve (*Archiwum*

¹ [Franciszek Ksawery Michał Bohusz], *Filozof bez religii [religii] uważany w towarzystwie przez w.jx. X.B.P. Kapituły W.X.L.S.T. i O.P.D.*, w Wilnie: w drukarni J. K. M. Akadem [Wilno: Drukarnia Akademycka], 1786. P. K. M. Bohušo parašytą įvadą ir jame išdėstytas filosofines pažiūras pastaraisiais metais analizavo Dalius Viliūnas, žr. Dalius Viliūnas, *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014) 21, 26–28 ir kt.

² Antai XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje *Apszvieta* spausdino straipsnelį, kurio autorius teigė, kad lietuviams dar sapnuojant, P. K. M. Bohušas pirmasis aiškiai aprašęs, „ką dėl atgaivinimo reikia daryti“, žr. Stanislovas Jurjevyczius, „Pranciškus Ksaveras Bagužas“, *Apszvieta* 12 (1893), 773–778. Pranciškus Augustaitis šį P. K. M. Bohušo darbą vaizdžiai prilygino pirmajam akmeniui, ant kurio lietuviai statė savo atgimimą, žr. Pranciškus Augustaitis, „Prelatas P. K. M. Bohušas ir jojo veikalas *O początkach narodu i języka litewskiego*“, *Draugija* 62 (1912), 113–118. Czesław Kudzinowski, „Bohusz, pierwszy lituanista polski“, *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 1, 1952 (Poznań, 1954), 52–53; Vincas Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje* (Vilnius: Petro ofsetas, 1997, antras fotografuotas leidimas), 52–53.

Główne Akt Dawnych, toliau – AGAD) saugomas Draugijos fondas³ XX a. politinių pervartų metais patyrė nemenkų nuostolių. Dalis Draugijos archyvo dokumentų dingo ar buvo sunaikinta, tačiau išlikusiuose ir nūdienos tyrėjams prieinamuose Draugijos dokumentuose P. K. M. Bohušo veikla atsispindi, nors ir fragmentiškai. Ypač vertingi Draugijos posėdžių protokolų duomenys. Siekiant išsamiai atskleisti vienos ar kitos P. K. M. Bohušo iniciatyvos genezę, protokolai nėra informatyvūs dėl šiems dokumentams būdingo lakoniško stiliaus, tačiau jų užtenka norint aptarti veiklos formas ir rekonstruoti narystės raidą. Aiškinantis P. K. M. Bohušo studijos, pristatančios lietuvių tautos ir kalbos istoriją, parengimo genezę, svarbių duomenų yra Vilniaus universiteto posėdžių protokoluose ir kituose universitetinės proveniencijos dokumentuose. Pastarieji dokumentai šiuo metu saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus (toliau – VUB RS) rinkiniuose. Tyrimui pasirinktais aspektais informatyvūs yra daugiatomis Aleksandro Krausharo XX a. pradžioje parengtas ir išleistas veikalas⁴. Autorius chronologine tvarka pateikia daugiau ar mažiau nuoseklią Draugijos veiklos kroniką. Pasakojimo forma ir panaudoti vėliau istorinių įvykių pervartų metu dingę Draugijos dokumentai leidžia A. Krausharo darbą priskirti pirminių šaltinių grupei. Literatūros sąrašas Draugijos raidos istorijos tyrimų tema nėra ilgas. Rašant straipsnį naudotasi Bogdano Suchodolskio⁵ ir Jerzy'o Machalskio⁶ tyrimais, apibendrintais Draugijos veiklos analizei skirtose monografijose. Jų išvalgos ir vertinimai, juolab kad abu tyrėjai aptarė ir vieną kitą P. K. M. Bohušo veiklos Draugijoje aspektą, svarbūs šiuo straipsniu pristatomam tyrimui. Aptariant P. K. M. Bohušo darbų problematiką ir sudarant publikacijų sąrašą (žr. priedą) naudotasi Draugijos leistu periodiniu leidiniu⁷, kuriame spausdinti Draugijai atsiųsti, taip pat jos narių parengti ir Draugijos aprobuoti tekstai.

³ „Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk“, AGAD, zesp. Nr. 199. Dokumentų katalogas publikuotas 2000 m., žr. „Inwentarz zespołu TPN“, in Alicja Kulecka, Małgorzata Osiecka, Dorota Zamojska, „...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają“. *Znani i nieznanii członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W dwusetną rocznicę powstania Towarzystwa* (Warszawa: Archiwum PAN, AGAD, 2000), 343–374. AGAD saugomi Draugijos fondo dokumentai yra nuskenuoti ir prieinami adresu: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>.

⁴ Aleksander Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832; monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, ks. 1– 8 + indeks (Kraków-Warszawa: G. Gebethner i Spółka – Gebethner i Wolff, 1900–1911).

⁵ Bogdan Suchodolski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce* (Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1951).

⁶ Jerzy Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z zasiłku Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, 1953).

⁷ *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. T. 1–21 (1802–1831). Metraštis nebuvo leidžiamas 1805–1806 ir 1809 metais. Nuo 1812 m. leistas pavadinimu „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“.

Keletas biografijos štrichų

P. K. M. Bohušas nuo pat pirmųjų dvasinės tarnystės metų pastoraciją derino su pasaulietine veikla. Kilęs iš Ukmergės apylinkių, tuomečio Vilkmargės pavieto, jis į jėzuitų vienuoliją įstojo 1761 m. eidamas penkioliktus savo gyvenimo metus. Pasak Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriaus Ludwiko Chmajo, rankraščiu likusios XX a. 3–4 dešimtmečių sandūroje parengtos monografijos apie P. K. M. Bohušą ir jo pedagoginę veiklą autoriaus, jau vaikystėje išryškėję jo gabumai ir polinkis į mokslą ir nulėmė tėvų apsisprendimą jaunėlio sūnaus auklėjimą patikėti jėzuitams⁸. Baigęs jėzuitų vienuolijos noviciatą, P. K. M. Bohušas Vilniaus akademijoje studijavo filosofiją. Studijas vainikavo filosofijos daktaro laipsnis. Gavęs kunigystės šventimus (1768 m.), jis mokytojavo jėzuitų mokyklose lygia greta Vilniaus akademijoje studijuodamas teologiją. 1790 m. P. K. M. Bohušas paskiriamas Gardino jėzuitų kolegijos vyresniuoju. Gardine jis toliau gilinosi į teologijos mokslus, kolegijos auklėtiniams dėstė prancūzų kalbą. Po jėzuitų ordino panaikinimo (1773 m.) tapo dieceziniu Vilniaus vyskupijos kunigu, klebonavo Jiezno, Ukmergės parapijose. Pasaulietinių įsipareigojimų ir tarnybų nesibodėjęs, veikiau – atvirkščiai. Antai septynerius metus P. K. M. Bohušas buvo vieno iš įtakingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinių veikėjų, rūmų išdininko Antano Tyzenhauzo, reikalų patikėtiniu. 1777–1778 m. jis lydėjo savo patroną kelionėje po Vakarų Europą⁹, 1781–1782 m. vėl keliavo po Austrijos, Italijos, Šveicarijos žemes. Išliko jo kelionėse rašyti dienoraščiai. Pastaruosius 2014 m. metais naujai (pirma kartą atskiri P. K. M. Bohušo dienoraščio fragmentai publikuoti XIX a. pab.) spaudai parengęs Filipas Wołański¹⁰ priskyrė juos XVIII a. susiformavusiam „statistinių topografinių“ pasakojimų tipui. Tyrėjas akcentuoja, jog autorius pateikė daug informacijos apie aplankytų kraštų gamtą, švietimą ir ūkininkavimo būdus, kur kas išsamiau ir su didesniu problemas išmanymu už savo pirmtakus rašė apie kelionėse aplankytų universitetų lygį, pateikdamas bendrų žinių apie aplankytų kraštų edukacinę sistemą¹¹. Įžvalgūs pastebėjimai, išsamūs kraštų, kuriose ilgiau ar trumpiau keliaujant pabuvota, aprašymai liudija plačius kultūrinius kelionių įspūdžių autoriaus interesus.

Nuo 1782 m. P. K. M. Bohušas buvo Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prelato kantoriaus Petro Točilovskio (Piotr Toczyłowski) padėjėju, vadinamuoju

⁸ Ludwik Chmaj, „Franciszek Ksawery Michał Bohusz. Jego życie i działalność wychowawcze (1746–1820)“. Wilno, 1941, czystopis tesktu wraz z przypisami i załącznikami, in *Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, zesp. Materiały Ludwika Chmaja, sygn. III-76, j. 14.

⁹ Stanisława Kościalkowskiego manymu, P. K. M. Bohušo ir A. Tyzenhauzo keliai neretai išsiskirdavo, žr. Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*. T. 2 (Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Londynie, 1971), 342.

¹⁰ Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży. Wstęp i opracowanie Filip Wolański* [seria], Peregrinationes Sarmatarum. Vol. III, przewodniczący serii Bogdan Rok (Kraków-Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014).

¹¹ Filip Wolański, „Wstęp“, in Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży*, XIII–XIV.

koadjutoriumi *cum futura successione*¹². Taigi jis buvo vienas iš Vilniaus vyskupijos dvasininkų, kylančių bažnytinės karjeros laiptais. Koadjutoriaus pareigas P. K. M. Bohušas derino su darbu katedros labui – jų neretai imdavosi savo iniciatyva. Viena iš tokių iniciatyvų – katedros kapitulos XVI–XVIII a. posėdžių santrauka¹³. Katedros kapitula šį darbą su džiaugsmu priėmė¹⁴, tačiau nėra žinoma, kad būtų juo kažkaip pasinaudojusi kasdienėje veikloje ar juolab pasirūpinusi jį išspausdinti. P. K. M. Bohušo parengta posėdžių protokolų santrauka publikuota XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje¹⁵. Dvasinės tarnystės pareigos, intelektualinio darbo pomėgis P. K. M. Bohušui nekludė sekti politinio gyvenimo įvykių ir juose dalyvauti. Kaip vienas iš 1794 m. sukilimo organizatorių, padėjęs generolui Jokūbui Jasinskiui telkti šalininkus ginkluotai kovai prieš Rusijos imperiją, jis buvo suimtas ir ištremtas į Smolenską. Iš tremties P. K. M. Bohušas paleistas po 15 mėnesių, 1795 m. vasaros pradžioje, kai sukilimas jau buvo numalšintas¹⁶. Po to jis ir toliau ėjo katedros kapitulos prelado P. Točilovskio koadjutoriaus pareigas. Apie tai, kad grįžęs P. K. M. Bohušas iš karto būtų įsitraukęs į pasaulietines veiklas, nežinoma. Neatmestina, kad keletą metų jis buvo visiškai atsidėjęs dvasinei tarnystei. P. K. M. Bohušo vardas istoriografijoje ir šaltiniuose vėl iškyla XIX a. pradžioje. Vilniaus universitetas 1803 m. jam paveda vizituoti Vilniaus švietimo apygardos mokyklas Gardino, Minsko ir Vilniaus gubernijose. P. K. M. Bohušo parengtas šios vizitacijos raportas¹⁷ atskleidė jo gerą švietimo reikalų išmanymą, parodė jį turint įvairiapusių žinių ir išlavintą plunksną. Aplinkybės susiklostė taip, kad pastarasis raportas tapo savita P. K. M. Bohušo biografijos vilnietiškojo etapo užsklanda. Per kelis Vilniaus

¹² Plačiau apie P. K. M. Bohušo statusą Vilniaus vyskupijos katedros kapituloje žr. Aldona Prašmantaitė, „Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai“, in *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idėjos. Refleksijos, XVIII amžiaus studijos*. T. 6. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Vilnius, 2020), 117–135.

¹³ Wioletta Pawlikowska, „Wileńska kapituła katedralna w zapisie źródłowym. Część pierwsza: Ksawery Franciszek Michał Bohusz, Mamert Herburt z Fulsztyna, Jan Kurczewski – registratorzy protokołów z posiedzeń kapituły“, in *Lituaniano-Slavica Posnaniensia, Studia Historica*. T. 12 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007), 110–118.

¹⁴ *Vilniaus katedros kapitulos 1784 III 05 posėdžio protokolas*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F43-240, l. 3v-8v.

¹⁵ „Summaryiny wypis z protokołów Kapituły Katedralney Wileńskiey od r. 1501 do r. 1783 Pazdziernika 22, przez i. w. Xawierego Bohusza, Prałata Kantora Kathedry Wileńskiey uczyony“, LMAVB RS, F43-280, in *Описание рукописнаго отдѣлення Виленской Публичной Библиотеки*, Выпускъ Первый (Вильна, 1895), 52–144.

¹⁶ Henryk Mościcki, „Bohusz Ksawery Michał“, in *Polski Słownik Biograficzny* (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządkiem Józefa Filipowskiego, 1936), 229–230; Vaclovas Biržiška, „Pranciškus Ksaveras Mykolas Bagužis“, in *Aleksandrynas*. T. 2 (Chicago: Lituaništos institutas, 1963, antrasis (fotografuotas) leidimas – Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1990), 162–168.

¹⁷ „Raport Wizyty Generalney szkół [...] odprawioney przez Wizytatora Generalnego szkół we trzech guberniach. Grodzieńskiey, Mińskiey, Wileńskiey – Prałata i Kawalera Bohusza w roku 1803 dany Imperialnemu Uniwersitetowi Wileńskiemu“, in VUB RS, F13-184. Rankraštis baigiamas rengti spaudai. Temos istoriografijoje funkcionuoja. XX a. antroje pusėje Lietuvos švietimo istoriją, pedagoginės minties raidą conceptualiai tyrinėjusi Meilė Lukšienė savo tyrinėjimuose jį yra bene plačiausiai panaudojusi. Žr. Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje* (Kaunas: Šviesa, 1970), 160–168, 324–325 ir kt.; Meilė Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė* (Vilnius: Mokslas, 1985), 127–130 ir kt.

universiteto Valdybos posėdžius, vykusius 1803 m. gruodžio mėnesį, žodžiu referavęs apie padėtį savo inspektuotose mokyklose, P. K. M. Bohušas metų pabaigoje ar pirmosiomis naujųjų metų dienomis įteikė raštišką vizitacijos raportą, ir, spėtina, jau 1804 m. pradžioje išvyko į Varšuvą. Kaip vėliau paaiškėjo – visam laikui.

Draugijos įkūrimo ir veiklos kryptių metmenys

1800–1832 metais Varšuvoje veikusiai Draugijai nuo pat pirmų veiklos metų teko sambūrio, telkusio kultūrinių ir intelektualinių aspiracijų turinčius buvusios Abiejų Tautų Respublikos piliečius, vaidmuo. Istoriografijoje Draugijos įsteigimo iniciatoriumi sutartinai laikomas aktyvus Abiejų Tautų Respublikos politinio gyvenimo veikėjas, vieno iš ryškiausių to meto Varšuvos salonų šeimininkas Stanisławas Sołtykas. Vadovaudamasis samprata, jog intelektualinės kultūros sklaidai salonai tampa nepakankamu įrankiu, jis būrė to meto šviesuomenę bendrai veiklai ir taip atspindėjo to laiko dvasią¹⁸. Pagrindinis Draugijos tikslas per trejetą jos veiklos dešimtmečių buvo visuomenės intelektualinės kultūros ugdymas per mokslo žinių sklaidą.

Draugijos istoriją XX a. antroje pusėje tyrinėjęs J. Michalskis, aptardamas mokslo žmones ir to meto šviesuomenę telkusios organizacijos įsteigimo aplinkybes, akcentuoja, kad ji neatsirado tuščioje vietoje netikėtai, bet buvo XIX a. pradžios Varšuvos, kaip vieno iš ryškiausių kultūrinio gyvenimo centrų, klestėjimo paskutiniaisiais Stanislovo Augusto valdymo metais padarinys. Pasak tyrėjo, tas pakilimas buvęs tiek stiprus, kad, po Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų didžiąjai Lenkijos karalystės žemių daliai atitekus Prūsijos karalystei ir Varšuvai tapus Naujosios Rytų Prūsijos miestu, varšuviečiai buvo pajėgūs įsteigti pirmąją lenkų žemėse mokslo draugiją ir užtikrinti nuoseklų jos veikimą¹⁹.

Pirmieji svarstymai dėl ketinamos steigti Draugijos programinių ir organizacinių veiklos kryptių vyko jau 1800 m. Metams baigiantis, lapkričio 16 d., susirinkusieji pas S. Sołtyką sudarė sąrašą asmenų, kurie dėl jau išleistų mokslo veikalų ar dėl savo uolaus pasišventimo literatūrinei veiklai, taip pat dėl nuopelnų ugdant jaunuomenę mokymo institucijose galėtų būti steigiamos Draugijos nariais. Tarp į šį sąrašą įrašytųjų buvo ir Vilniaus universiteto profesoriai – Martynas Počobutas (Marcin Poczobut-Odlanicki) ir Jonas Sniadeckis (Jan Śniadecki)²⁰. Skelbta, kad steigiamą Draugiją susitelks išskirtinai ties mokslo ir švietimo reikalais, visiškai atsiribodama nuo politikos²¹. Pora

¹⁸ Žr. Bogdan Suchodolski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce* (Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1951), 56.

¹⁹ Jerzy Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (Warszawa: Warszawska Drukarnia Naukowa, 1953), 22–23.

²⁰ Fryderyk [Florian] Skarbek, *Wspomnienie o Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk* (Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1860), 3–4.

²¹ Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 24.

savaičių vėliau buvo parengti Draugijos įstatai, suformuluoti pagrindiniai jos tikslai ir išrinktas pirmininkas. Juo tapo titulinis Zenopolio vyskupas, tuometis Varšuvos vyskupijos vyskupas pagalbininkas, Janas Albertrandis (Jan Chrzyciel Albertrandi). Iškilus jėzuitų formacijos dvasininkas garsėjo savo istoriniais tekstais, eilėmis ir vertimais. Pasak Fryderyko Skarbeko, Varšuvos universiteto profesoriaus, Draugijos nario nuo 1823 m., J. Albertrandžio išrinkimą pirmininku lėmė jo atsidavimas mokslui, domėjimasis labiau praeitimi nei nūdienu, aistra senosioms kalboms ir išskirtinė erudicija, kuriai tuo metu nebuvo lygių²². Prie to taip pat prisidėjo J. Albertrandžio gebėjimas palaikyti gerus santykius su Prūsijos valdžios atstovais²³. Svarbiu šio intelektualų sambūrio organizacinės raidos atskaitos tašku tapo 1802 m. Tais metais Draugija buvo pripažinta Prūsijos karaliaus įsaku, patvirtinti jos įstatai²⁴. Jie vėliau buvo koreguoti (1804, 1814, 1826 m. redakcijos), tačiau pirmųjų, 1802 m., įstatų straipsniais apibrėžtos veiklos kryptys iš esmės nesikeitė. Draugijos veiklos pagrindas buvo prioritetas visuomenės švietimui, lenkų kalbos puoselėjimui. Numatyta teikti pagalbą spausdinant ir platinant Draugijos narių originalius mokslo darbus ir literatūrinius kūrinius, versti iš kitų kalbų²⁵. Reglamentuota ir Draugijos struktūra. Branduolį sudarė 60 visateisių narių, turinčių pareigą konkrečiais darbais prisidėti prie Draugijos veiklos ir dalyvauti jos rengiamuose posėdžiuose. Be pastarųjų, 1802 m. Draugijos įstatai numatė dar tris narystės kategorijas. Tai buvo asocijuotieji (*przybrani*), garbės (*honorowi*) ir pripažintieji (*dopuszczeni*) nariai. Draugijos asocijuotųjų, kaip ir garbės, narių skaičius nebuvo ribojamas²⁶. Asocijuotieji Draugijos nariai turėjo pareigą prisidėti prie mokslo žinių sklaidos ir apskritai prie Draugijos veiklos. Jie turėjo teisę dalyvauti Draugijos posėdžiuose, tačiau tai jiems nebuvo privaloma²⁷. Į Draugijos garbės narius galėjo pretenduoti asmenys, galintys būti naudingi pagal užimamą padėtį visuomenėje ar finansiškai prisidėti prie Draugijos veiklos. Šios kategorijos narių statusą Draugijoje taikliai apibūdino B. Suchodolskis. Nekvestionuodamas garbės narių svarbos, jis buvo linkęs manyti, kad anaipatol ne jiems teko Draugijos siekių suvienyti mokslininkus su

²² Skarbek, *Wspomnienie o Warszawskim Towarzystwie*, 4.

²³ Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, ks.1, 44, 75; Alexander Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks. 1, 138–139; Ewa Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813 na pograniczu epok i ziem* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006), 202. Draugijos pirmininko pareigas J. Albertrandis ėjo iki mirties 1808 m.

²⁴ Alicja Kulecka, „Wstęp“, in Alicja Kulecka, Małgorzata Osiecka, Dorota Zamojska, „...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają“. *Znani i nieznanie członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W dwusetną rocznicę powstania Towarzystwa* (Warszawa: Archiwum PAN, AGAD, 2000), 18.

²⁵ Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, ks.1, 24–35;

²⁶ Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813*, 203.

²⁷ *Ustawy Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk z 1802 r.*, Дмитрий Цвѣтаев, *Царь Василій Шуйскій и мѣста погребенія его въ Польшу*, том II, книга вторая, Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа, 1902, с. CLXXI–CLXXVIII. s. CLXXI „&II Skład Towarzystwa [...] art. 2. Będą także wybrane z obywatelów krajowych członki, mające tytuł przybranych, bez obowiązku pracowania. Przyłożenie się czynne do upowszechnienia nauk i wspieranie zamiarów Towarzystwa będzie powodem do umieszczenia przybranych członków, którzy zasiadać z pracującymi mogą“.

visuomene vykdytojų vaidmuo²⁸. Savita narystės kategorija buvo pripažintieji nariai. Pirmaisiais Draugijos įstatais numatyta į pripažintuosius rinkti jaunimą, kuris galėjo dalyvauti visuose Draugijos bendruose bei skyrių posėdžiuose (išskyrus rinkiminiuosius) be balso teisės. Pastaroji narystė įpareigojo pagal savo gebėjimus atlikti darbus, pavesčius visateisių Draugijos narių²⁹. Pagal 1814 m. įstatų redakciją, vietoj pripažintųjų atsirado nariai korespondentai. Tyrinėtojai yra suskaičiavę, kad per savo trijų dešimtmečių veiklos laikotarpį Draugija bendrai veiklai buvo sutelkusi 416 įvairių socialinių sluoksnių asmenų. Draugijos nariais įvairiu laiku buvo 13 Vilniaus universiteto profesorių (iš Varšuvos universiteto – 33, Krokuvos – 9 ir 34 mokytojais kitose mokymo institucijose dirbę asmenys)³⁰. Nuo pat pirmųjų metų Draugija išsiskyrė koordinuota veikla. Literatūroje apie ją tai ypač pabrėžiama. Pirmąkart privačias iniciatyvas ir mecenatų užsakytus keitė suplanuotas bendras darbas pagal posėdžiuose išdiskutuotas ir aprobuotas temas³¹. Pastaroji aplinkybė svarbi pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais P. K. M. Bohušo publikuotų tekstų atsiradimo kontekstui atskleisti.

P. K. M. Bohušo narystės raida ir veiklos formos

P. K. M. Bohušo nebuvo tarp tų, į kuriuos Draugija 1800 m. kreipėsi kviesdama bendradarbiauti. Ar apie P. K. M. Bohušo polinkį intelektualinei veiklai ir rankraščiais esančius jo rašto darbus Draugija nežinojo, ar tam būta kitų priežasčių, neaišku. Kada ir kokiomis aplinkybėmis patį P. K. M. Bohušą pasiekė žinia apie Draugijos įsikūrimą, taip pat nežinoma. Neatmestina, kad apie Draugiją jis galėjo sužinoti pirmaisiais jos veiklos metais, taigi prieš apsigyvendamas Varšuvoje. Taip manyti pretekstą teikia P. K. M. Bohušo ryšiai su Vilniaus universitetu (buvo garbės narys) ir jo profesūra. Tačiau tai tik prielaida, kurios dabartiniame temos tyrimo etape patikrinti nepavyko. Turimi pirminių šaltinių duomenys šiuo klausimu yra neinformatyvūs.

P. K. M. Bohušas karjerą Draugijoje pradėjo turėdamas asocijuotojo nario statusą. Kas Draugijai rekomendavo jo kandidatūrą – atviras klausimas. Neatmestina, kad tai galėjo padaryti minėtasis M. Počobutas, su kuriuo P. K. M. Bohušas bičiuliavosi. Tačiau tai galėjo būti ir Tadas Čackis (Tadeusz Czacki), vienas iš veikliausių Draugijos visateisių narių nuo pat jos įsteigimo. Tadas Čackis, 1803 m. vizitavęs mokyklas Kijevo, Podolės ir Voluinės gubernijose, apie P. K. M. Bohušą ir jo darbus, tikėtina, buvo girdėjęs. Reikėtų turėti omenyje ir kitą aktyvų Draugijos narį, Vilniaus vyskupą Joną Nepomuką Kosakovskį (Jan Nepomucen Kossakowski), kurį dar klieriką žavėjo

²⁸ Suchodolski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, 171.

²⁹ „Уставъ Общества любителей наукъ 1802 года/ Ustawy Towarzystwa Warszawskiego przyjaciół nauk“, & II, art. 4, in Дмитрій Цвъгаев, *Царь Василій Шуйскій*, CLXXII.

³⁰ Suchodolski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, 503–504.

³¹ Ibid., 57.

P. K. M. Bohušo mokytumai³². Tačiau tai tik prielaidos, kurių dabartiniame temos tyrimo etape turimų šaltinių duomenimis argumentuoti neįmanu. Žinoma tik tiek, kad P. K. M. Bohušas buvo vienas iš vienuolikos kandidatų į asocijuotuosius narius, pristatytų 1804 m. spalio 21 d. Draugijos posėdyje³³. Po mėnesio vykusiame posėdyje visų pretendentų į asocijuotuosius narius kandidatūros, tarp jų ir P. K. M. Bohušo, buvo patvirtintos³⁴. Taigi P. K. M. Bohušo bendradarbiavimo su Draugija genezė sutapo su jo persikėlimu gyventi į Varšuvą.

P. K. M. Bohušas nuo pat pradžių pasižymėjo uoliu dalyvavimu Draugijos posėdžiuose. Antai 1805–1806 metais jis dalyvavo kiek daugiau nei pusėje Draugijos posėdžių (tiek įprastų, tiek ypatingais atvejais sušauktų) – 17 iš 31³⁵. Turint omenyje, kad kaip asocijuotasis Draugijos narys jis posėdžiuose dalyvauti neprivalėjo, beveik 55 proc. siekiantis P. K. M. Bohušo lankomumas yra aukštas rodiklis. Jis noriai įsitraukdavo ir į kitas veiklas. Pažymėtina, kad gilintis į temas, Draugijos laikytas aktualiomis, pareigą turėjo tik visateisiai nariai. Nuo 1804 m. pradėta reikalauti, kad šie nariai per šešerius metus parengtų ir Draugijai pateiktų bent vieną darbą³⁶. Iš asocijuotųjų narių to nereikalauta, tačiau iniciatyvos, jeigu tokių rasdavosi, neslopintos, veikiau atvirksčiai. Įvykių eiga rodo, kad studiją apie lietuvių tautą ir kalbą P. K. M. Bohušas parengė dar būdamas asocijuotuoju Draugijos nariu³⁷ (žr. toliau). Draugijos viešuosiuose posėdžiuose skaitomų pranešimų recenzentais paprastai būdavo skiriami visateisiai nariai. Tačiau P. K. M. Bohušas į recenzavimo procedūras įtraukiamas dar prieš įteisinant jo visateisę narystę. Vienas iš pirmųjų P. K. M. Bohušui įvertinti skirtų darbų buvo Antonijaus Sapiegos (Aleksander Antoni Sapieha) 1806 m. gruodžio 13 d. viešajame posėdyje numatytas skaityti referatas apie savo keliones³⁸. Vėlesniais metais P. K. M. Bohušas taip pat ne kartą buvo skiriamas Draugijos narių parašytų ar jai atsiųstų darbų vertintoju. Antai 1810 m. spalio pradžioje jam recenzuoti buvo perduotas Andrzejiaus Masłowskio (arba Maćłowskio) parengtas darbas apie valstiečių

³² „Pamiętnik ks. Jana Nepomucena Kossakowskiego, biskupa wileńskiego (ur.1755–1808), ogłosił Józef Weyssenhoff“, in *Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym. Rok 1895. T. II* (Warszawa, 1895), 465.

³³ Draugijos 1804 X 21 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 65; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk, 1800–1832*, ks.1, 270–271.

³⁴ Draugijos 1804 XI 04 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 66; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.1, 271.

³⁵ Draugijos bendrųjų posėdžių 1802 XI 04 – 1807 III 04 protokolų knyga, in AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 71–157.

³⁶ Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 28.

³⁷ [Franciszek Ksawery Michał Bohusz], *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa przez Xawiera Bohusza Imperyalnego Wilenskiego Uniwersytetu członka honorowego, Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk członka czynnego, pralata katedry wileńskiej, orderu S⁸⁰ Stanisława kawalera napisana, a na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa Warszawskiego roku 1806 d. 12 grudnia czytana, teraz zaś, to iest 1808 roku wydrukowana*, w Warszawie: w Drukarni Gazety Warszawskiej [1808], 207.

³⁸ Draugijos 1806 XI 02 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 152.

namų statybą³⁹. P. K. M. Bohušas buvo vienas (darbus visada vertindavo du recenzentai) iš Draugijai pateikto referato apie naują plytų gamybos būdą recenzentų⁴⁰. Pastarieji pavyzdžiai rodo, kad recenzuojamų darbų tematika iš P. K. M. Bohušo neretai reikalavo ne tik humanitarinių mokslų ar teologijos žinių, kurių jis buvo įgijęs studijų metais. P. K. M. Bohušo parengti ir publikuoti darbai taip pat pasižymi temine įvairove (žr. priedą). Vertinant nūdienos kriterijais, tokia teminė įvairovė, platus įvairių mokslo sričių klausimų spektras vienareikšmiškai perša mintį apie mėgėjo darbą. Istoriografijoje iki šiol dominuoja teiginys, jog P. K. M. Bohušas buvo diletantas⁴¹. Turint omenyje, kad kaip asmenybė jis augo ir brendo Apšvietos idėjų terpėje, kai domėtis mokslu, įgyti gamtos ir tikslųjų mokslų žinių tapo madinga, manytina, kad P. K. M. Bohušas pastarųjų taip pat nestokojo. Vienas iš tokių prielaidą pagrindžiančių argumentų – kelionių po Vakarų Europą dienoraščiuose esantys aplankytų botanikos sodų aprašymai ir muziejuose matytų eksponuojamų fizikinių prietaisų kolekcijų ar juose įrengtų gamtos mokslo kabinetų vertinimai. Antai Erfurto Kunstkameroje demonstruojamus astronomijos, matematikos rinkinius, taip pat oranžeriją, P. K. M. Bohušo manymu, užsieniečiui verta pamatyti. Tačiau čia įrengtas gamtos mokslų kabinetas, nors ir yra puikus, neprilygsta esančiam Drezdeno Kuntskameroje⁴². P. K. M. Bohušo polinkį domėtis gamtos mokslais atskleidžia jo Vilniaus universitetui įteiktas raportas apie 1803 m. vizituotas Vilniaus švietimo apygardos mokyklas. Kaip ir kiti vizitatoriai, jis turėjo pareigą patikrinti mokinių žinias iš visų dalykų. P. K. M. Bohušo tąkart teiktos rekomendacijos mokykloms rodo jį gebėjus ne tik vertinti, bet ir duoti praktinių įvairių sričių patarimų, pvz., kaip teisingai naudoti temperatūros ir slėgio matavimo prietaisais ar gauti ekonominės naudos iš mokyklai priklausiusiame sklype auginamų vaismedžių. Kai kurias mokyklas jis teikė sektinu pavyzdžiu kitoms, pvz., Troškūnų bernardinų išlaikomą šešiametę mokyklą: joje gamtos mokslų tais metais mokinius mokęs fizikos mokytojas kun. Bonaventūra Stankevičius (Bonawentura Stankiewicz) savo įveistame sodelyje mokė vaikus praktiškai taikyti botanikos žinias⁴³. Čia primintina, kad P. K. M. Bohušas ambicijų būti mokslininku neturėjo. Pagrindinis jo siekis buvo šviesti plačiąją visuomenę, skatinti susidomėjimą mokslu.

Pastebėtina, kad materialinio aprūpinimo klausimas buvo vienas iš aktualiausių per visą Draugijos raidos istoriją. Keletą pirmųjų metų Draugija savo veiklą finansavo iš narių ir rėmėjų aukų (6 lenkiškų auksinų nario mokestis įvestas tiktai 1807 m.)⁴⁴.

³⁹ Draugijos 1810 X 07 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 236.

⁴⁰ Draugijos 1811 IV 07 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 60, 17.

⁴¹ J. Michalskio manymu, P. K. M. Bohušas buvęs vienas šviesiausių dvasininkų luomo Draugijos narių, tačiau dažniausiai buvo diletantas, žr. Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 62.

⁴² Bohusz, *Dzienniki podróży*, 32–33.

⁴³ Raport Wizyty Generalney szkół [...] odprawioney przez Wizytatora Generalnego szkół we trzech guberniach. Grodzieńskiey, Mińskiey, Wileńskiey – Prałata i Kawalera Bohusza w roku 1803 dany Imperialnemu Uniwersitetowi Wileńskiemu, VUB RS, F13-184, 137–138.

⁴⁴ Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 40; Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813 na pograniczu epok i ziem*, 202.

P. K. M. Bohušas anksti pradėjo finansiskai remti Draugijos veiklą. Draugijos 1807 m. spalio 22 d. posėdyje jis pranešė skiriantis 1000 dukatų su sąlyga, kad procentai nuo šios sumos būtų panaudojami organizuojamų konkursų dalyviams „už geriausių krašto reikalus liečiančius darbus“⁴⁵. P. K. M. Bohušas taip pat pasižadėjo kasmet paaukoti Draugijos labui po 100 dukatų tiek laiko, kiek Draugija neturės pastovaus finansavimo šaltinio⁴⁶. Įvykių raida leidžia teigti, kad pasiryžimą jis tesėjo su kaupiu.

Draugijos organizuojamų konkursų rengimo finansavimas buvo viena iš tvariausių P. K. M. Bohušo investicijų. Konkursų organizavimui skyręs kasmečius procentus nuo Draugijai užrašytos solidžios sumos, jis užtikrino galimybę juos rengti ir po savo mirties. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje, vykdydama testatoriaus valią, Draugija priėmė sprendimą taisyklėmis apibrėžti konkursų organizavimo ir laimėtojų apdovanojimo šių lėšų pagrindu tvarką⁴⁷. Taip P. K. M. Bohušas tapo konkursinio fondo steigėju. Jis nepraleisdavo progos paremti ir kitas Draugijos iniciatyvas. Antai Draugijai nusprendus steigti gamtos istorijos kabinetą, P. K. M. Bohušas buvo vienas iš tų, kurie finansiskai prisidėjo prie jo įsteigimo⁴⁸. Draugiją jis įrašė ir į savo 1811 metais sudarytą testamentą⁴⁹, nuroydamas savo mirties metais (mirė 1820 m. balandžio 4 d.) prie kasmet skiriamų 1800 lenkiškų auksinų pridėti tokią pačią sumą kaip paskutinę auką. Turėtas knygas, testatoriaus žodžiais, „kuklią biblioteką“, P. K. M. Bohušas taip pat paliko Draugijai⁵⁰.

Neatmestina, kad aktyvus P. K. M. Bohušo įsitraukimas į įvairias Draugijos veiklas ir jo teikiama finansinė parama prisidėjo prie to, kad jis sąlyginai greitai buvo pervestas į visateisius narius. Draugijos 1807 m. spalio 4 d. posėdyje buvo iškelta P. K. M. Bohušo – žinomo filantropo, vieno iš uoliausių Draugijos bendradarbių, daugelio tekstų, tarp kurių yra darbas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią, autoriaus – kandidatūra į visateisius narius⁵¹. Po mėnesio vykusiame vadinamajame rinkiminiame posėdyje tam vienbalsiai pritarta⁵². Visateisio nario statuso gavimas paties P. K. M. Bohušo laikysenos Draugijos atžvilgiu iš esmės nepakeitė. Draugijos pirmininkas J. Albertrandis atskaitiniame 1807 m. pranešime vertindamas metų rezultatus atkreipė dėmesį, kad priimdama P. K. M. Bohušą į visateisius narius Draugija nieko jam nepridėjo, o veikiau atėmė, nes jei iki tol Draugijos labui jis darbavosi laisva valia,

⁴⁵ Draugijos 1807 X 03 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 172; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.2. T. 1, 64; Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 119. Ibid.

⁴⁶ Projektas dėl konkursinių darbų, 1827 X 14, AGAD, zesp. 199, sygn. 49, 8.

⁴⁸ Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.2. T. 1, 64.

⁴⁹ „Testament ś. p. X. Xawerego Bohusza prałata wileńskiego“, in *Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej*. T. 1 (Wilno: Typografia A. Marcinowskiego, 1820), 452–454.

⁵⁰ Draugijos 1820 IV 16 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 168; Testament ś. p. X. Xawerego Bohusza prałata wileńskiego, in *Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej*, 452.

⁵¹ Draugijos 1807 X 04 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 170.

⁵² Draugijos 1807 XII 16 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 180; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.1. T. 1, 64. Įprastai visų kategorijų Draugijos nariai buvo renkami slaptu balsavimu. Kandidatas turėjo surinkti ne mažiau kaip tris ketvirtadalius posėdžio dalyvių balsų.

tai dabar tapo jo, kaip visateisio nario, pareiga⁵³. P. K. M. Bohušo uolumas ir atsidavimas Draugijos reikalams kolegų buvo pastebėtas ir vertintas.

P. K. M. Bohušas anksti įgijo Draugijos narių, tiek eilinių, tiek jos vadovų, pasitikėjimą. Jis buvo paprašytas pavaduoti pasiligojusį ir 1808 m. vasario 7 d. posėdžiui negalėjusį pirmininkauti J. Albertrandį⁵⁴. Kai 1809 m. pavasarį Draugijai vadovavęs Stanisławas Staszicas valdžios nurodymu iš Varšuvos buvo priverstas kuriam laikui išvykti, jį taip pat pavadavo P. K. M. Bohušas⁵⁵. Tiesa, šias pareigas jis ėjo tik šešetą savaitių ir realiai pirmininkavo tik vienam, gegužės 7 d., posėdžiui⁵⁶. P. K. M. Bohušo Draugijoje įgytą autoritetą rodo ir sumanymas Draugijos įsteigtame gamtos istorijos kabinete pakabinti jo portretą⁵⁷. Kolegų (T. Čackio siūlymu Draugijos nariai vienas į kitą kreipdavosi „kolega“) pagarbą P. K. M. Bohušui pelnė ne tik finansinė parama. Jis gerbtas ir dėl uolumo vykdant Draugijos užsibrėžtus tikslus, ir dėl savo darbų.

Publikuoti darbai

Draugija nuo pat pradžių nuosekliai skatino istorijos, ypač slavų tautų, tyrinėjimus. Laikytasi nuostatos, kad kalba yra vienas pagrindinių praeities pažinimo įrankių. Tai atitiko Apšvietos laikmečio idėjas ir Johanno Gottfriedo Herderio suformuluotą tautos sampratą. J. Albertrandis, atidarydamas 1803 m. gegužės 5 d. vykusį viešą penktąjį Draugijos posėdį, akcentavo, kad pažinti tautų istorijos pradžią galima ne tik skaitant senuosius raštus, bet taip pat ir tyrinėjant tautų vartotas kalbas. J. Albertrandžio žodžiais tariant, kas gi būtų galėjęs nustatyti vokiečių ryšius su tolimomis rytų tautomis, jeigu to nerodytų akivaizdus kalbų panašumas? Taigi, pasak J. Albertrandžio, toks požiūris Draugijai tapo akstinu pasidomėti lietuvių tautos istorija, juolab kad, nepaisant skirtingos savo kilmės, ji turėjo bendrą Tėvynę su lenkų tauta⁵⁸.

Literatūroje šia tema įsitvirtinusi nuomonė, kad lietuvių kalba Draugija susidomėjo T. Čackio iniciatyva⁵⁹. Tyrėjų ne kartą cituoti pirminių šaltinių duomenys iš pirmo žvilgsnio tam neprieštarauja. Antai 1802 m. gruodžio 2 d. Draugijos posėdžio

⁵³ Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.1. T. 1, 87.

⁵⁴ Draugijos 1810 II 07 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 183; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.2. T. 1, 94.

⁵⁵ Draugijos 1809 V 07 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 206; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.2. T. 1, 179.

⁵⁶ Draugijos 1809 VI 04 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 207.

⁵⁷ Draugijos 1810 07 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 234; Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*, ks.2. T. 1, 237.

⁵⁸ J. X. Mowa, „Albertrandego przy zagajeniu posiedzenia dn. 5 maja 1803 r.“, in *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. 2 (Warszawa: Drukarnia Księży Pijarów, 1803), 269–270.

⁵⁹ Vincas Maciūnas, „Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą“, in *Rinktiniai raštai* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003) 348–349; Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 207; Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998), 70–77 ir kt.

protokolo duomenimis, jame dalyvavęs T. Čackis atsinešė Kristijono Gotlybo Milkaus lietuvių kalbos žodyną ir Gotfrydo Ostermejerio gramatiką. Atkreipęs dėmesį į lietuvių kalbos tyrinėjimų svarbą, jis pristatė savo sudarytą darbų planą, kviesdamas Vilniaus vyskupą J. N. Kosakovskį imtis jį vykdyti. T. Čackis pasiūlė dėl duomenų apie lietuvių kalbą kreiptis ir į Vilniaus vyriausiąją mokyklą. Draugija tam pritarė⁶⁰. Kokie buvo (jei buvo) T. Čackio Draugijai šiuo klausimu pateikto darbų plano punktai, nežinoma. Vilniaus universiteto tarybos posėdžių protokolų duomenys leidžia teigti, kad J. N. Kosakovskis pavedimą įvykdė. Universiteto profesoriai, susirinkę į tarybos posėdį 1803 m. sausio 29 d., buvo supažindinti su J. N. Kosakovskio 1802 m. gruodžio 25 ir 1803 m. sausio 8 d. laiškais ir Draugijos pirmininko J. Albertrandžio prašymu Draugijai pateikti žinių apie lietuvių kalbą ir iš karto į jį atsiliėpė. Iš universiteto profesorių buvo sudarytas šešių narių komitetas, kuriam ir pavesta pasidomėti lietuvių kalba ir ja kalbančios tautos istorija. Komitetui priklausė: Pranciškus Norvaiša (Franciszek Narwojsz), Pilypas Golanskis (Filip Golański), Stanislovas Bonifacas Jundzilas (Stanisław Bonifacy Jundził), Ferdinandas Špitznagelis (Ferdinand Szpitznagel), Simonas Malevskis (Szymon Malewski) ir Mykolas Šulcas (Michał Szulc)⁶¹. Nėra žinoma, kad bent vienas iki tol būtų domėjęsis lietuvių kalba. Pastebėtina, kad tais metais tiktai S. B. Jundzilas buvo visateisis Draugijos narys nuo 1801 m.⁶² (P. Norvaiša į Draugijos veiklą išitraukė tik 1803 m.⁶³). Universitetas apie sudarytą komitetą, tiesa, nenurodydamas jo personalinės sudėties, laišku informavo ir vyskupą, ir Draugiją⁶⁴. Taip pat buvo pranešta, kad šis komitetas darbą pradėjęs nuo susipažinimo su Ostermejerio gramatika ir Milkaus žodynu⁶⁵. Su šia žinia Draugijos iš universiteto gauti pranešimai apie komiteto veiklą nutrūksta. 1805 m. pradžioje skaitytame pranešime apie ketverių metų Draugijos veiklą, remiantis 1803 m. pirmąjį pusmetį universiteto atsiųsta ir iš J. N. Kosakovskio gauta informacija, konstatuota, kad Vilniaus universitetas yra pradėjęs rinkti duomenis apie lietuvių tautą ir kalbą⁶⁶. Kokie buvo (jei buvo) kiti universiteto 1803 m. sudaryto komiteto darbai, Draugijos dokumentuose neatsispindi. Literatūroje šia tema nuo XIX a. vidurio figūruoja tarp T. Čackio dokumentų rasta jo ranka surašyta 27 punktų pažyma

⁶⁰ Draugijos 1802 XII 02 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 6.

⁶¹ Vilniaus universiteto tarybos 1803 I 29 posėdžio protokolas, *LVI*A, f. 721, ap.1, b. 1169, l. 71; J. Albertrandžio ir J. N. Kosakovskio 1802 m. gruodžio mėn. universitetui rašytus laiškus dėl duomenų apie lietuvių kalbą ir tautą XX a. 9-ame dešimtmetyje paskelbė V. Maciūnas: Vincas Maciūnas, *Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos*, 338–339, in *Rinktiniai raštai*, 2003.

⁶² Draugijos narių biogramos, in Alicja Kulecka, Małgorzata Osiecka, Dorota Zamojska, „...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają“, 272.

⁶³ *Ibid.*, 232.

⁶⁴ Draugijos 1803 IV 16 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp.199, sygn. 59, 21; Vilniaus universiteto 1803 II 17 laiškas vyskupui J. N. Kosakovskiui, in Vincas Maciūnas, *Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos*, 339–340.

⁶⁵ „[...] Uniwersytet Wileński przedsięwziął iuż skuteczne środki do wyjaśnienia ięzyka litewskiego zalecił oraz sprawdzenie grammatyki ięzyka tego przez Ostermyera napisaney i dykcyonarz przez Mielcke sporządzonego“, Draugijos 1803 IV 26 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp.199, sygn. 59, 23.

⁶⁶ Draugijos pirmininko J. Albertrandžio 1805 I 20 pranešimas apie Draugijos ketverių metų veiklą, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 104.

apie lietuvių kalbą, kuri iki šiol neginčytinai laikyta universitete sudaryto komiteto darbo rezultatu. Teigiama, kad Draugija buvo nusivylusi universiteto profesorių surinktais ir pažyma apibendrintais duomenimis apie lietuvių tautą ir kalbą, tad šią užduotį pavedusi P. K. M. Bohušui⁶⁷. Pretekstą suabejoti istoriografijoje įsitvirtinusia nuomone apie pažymos provenienciją teikia jos preambulės turinys. Čia rašoma, kad T. Čackis ją perdavęs Draugijai⁶⁸ kaip Vilniaus universitete 1803 m. sudaryto komiteto darbo rezultatą. Aplinkybė, kad tokio turinio pažyma kol kas nerasta tarp išlikusių Draugijos dokumentų, anaip tol nereikia, kad ji nebuvo tuo laiku perduota. Šiuo konkrečiu atveju kur kas svarbiau yra atkreipti dėmesį į preambulėje nurodytą pažymą parengusio komiteto sudėtį. Rašoma, kad komitetui priklausė penki asmenys: T. Čackis, P. Golanskis, S. Malevskis, Juozapas Mickevičius (Mickiewicz) ir M. Šulcas⁶⁹. Akivaizdu, kad pastarasis komitetas yra ne tik vienu nariu mažesnis nei 1803 m. sausio mėn. Vilniaus universitete sudarytasis, bet skiriasi ir jo personalinė sudėtis. Labai galimas dalykas, kad XIX a. viduryje į mokslo apyvartą įtraukta T. Čackio ranka surašytoji pažyma mažai arba nieko bendra neturi su 1803 m. Vilniaus universitete sudaryto komiteto veikla. Šiai prielaidai argumentuoti reikėtų platesnės imties tyrimų.

P. K. M. Bohušas 1808 m. laiške Adomui Kazimierui Čartoriskui⁷⁰ išsamiai aptarė studijos apie lietuvių tautą ir kalbą genezę. Jis teigė lietuvių tautos istorija ir kalba susidomėjęs dar gyvendamas Vilniuje⁷¹. Tam esą pasitarnavusios ir Vilniaus švietimo

⁶⁷ Žr. Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 207; Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje* (Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987), 65; Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, 77. Tiesa, G. Subačius, nors ir neneigia, jog buvo toks Draugijos pavedimas P. K. M. Bohušui, tačiau šį faktą vertina nuosaikiau, teigdamas, kad „<...> per draugijos posėdžio diskusiją galėjo kilti mintis pavesti Ksaverui Bogušui parengti dar išsamesnį bei argumentuotesnį pranešimą ta pačia tema“.

⁶⁸ Pažymos įtraukimo į mokslo apyvartą prioritetas priklauso lenkų literatūros istorikui Michałui Wiszniewskui. Ja rėmėsi ir Władysławas Dropiowski, žr. Michał Wiszniewski, *Historia literatury polskiej* (Kraków: w Drukarni Uniwersyteckiej Nakładem Autora, 1844). T. 6, 411–412.; Władysław Dropiowski, „Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX w. (1800–1818)“, in *Sprawozdanie Dyrektora c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szkolny 1900* (Rzeszów: nakładem Funduszu Naukowego z drukarni J. A. Pelara), 27–28. Pažymos tekstą paskelbė Pranciškus Augustaitis ir Vincas Maciūnas anksčiau cituotuose veikaluose. „O lit[ewskim] języku“, in Franciszek Augustaitis, *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim* (Kraków: Nakładem Autora Drukarnia Uniwersytetu Jagiell[ońskiego], 1911), 44–46; „O lit[ewskim] języku“, in Pr[anciškus] Augustaitis, *Lietuvybės elementai lenkų romantizme* (Vilnius: „Vilniečio“ leidinys, 1921), 33–34; „O lit[ewski]m języku“, in Vincas Maciūnas, *Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos*, 340–341.

⁶⁹ „W Wilnie Deputacja złożona z X. Mickiewicza, Golańskiego, Malewskiego i Szulca na żądanie Warsz. Towarzystwa 20 Grudnja 1804 R: zemną będąc okazała“. Cituota iš Augustaičio pateikto dokumento perrašo, žr. „O lit[ewskim] języku“, in Augustaitis, *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*, 44. „O lit[ewskim] języku“, in Augustaitis, *Lietuvybės elementai*, 33.

⁷⁰ Laiško originalas nežinomas. Laišką ištaisai paskelbė Ludwikas Dębickis 1884 m. pirmajame leidinio „Biblioteka Warszawska“ tome, žr. Ludwik Dębicki, „Pierwsi orientaliści i archeologowie polscy“, in *Biblioteka Warszawska*. T. 1, 381–382 (Warszawa: w Drukarni Józefa Bergena, 1884); pakartota Ludwik Dębicki, *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego* (Lwów, 1887). T. 3. Šiame straipsnyje toliau remiamasi laiško publikacija „Biblioteka Warszawska“. Laiškas tyrėjų buvo ne kartą cituotas. Bene išsamiausiai jį yra analizavęs V. Maciūnas, žr. Maciūnas, *Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą*, 349, 351 ir kt.; Maciūnas, *Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos*, 329 ir kt.

⁷¹ Ibid.

apygardos mokyklų 1803 m. generalinio vizitatoriaus pareigos. „Prieš keletą metų vizituodamas mokyklas, skersai išilgai pervažiudamas visą Lietuvą jau tuomet domėjaisi, ar kur nors nerasiu kokio paminklo, kokio rankraščio, pagaliau kažkokio lietuviško dokumento“⁷². Vilniaus universiteto, kaip, beje, ir Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos atžvilgiu, P. K. M. Bohušas buvo skeptiškas. Jis tvirtino iš anksto žinojęs jokios jam reikalingos informacijos iš šių institucijų negausiąs. Apie anksčiau aptartą T. Čackio ranka rašytą pažymą apie lietuvių kalbą P. K. M. Bohušas laiške A. K. Čartoriskui neužsimena, kaip ir apie paties T. Čackio vaidmenį duomenų apie lietuvių tautą ir kalbą istorijoje. Ar P. K. M. Bohušas apie T. Čackio iniciatyvas nežinojo, ar apie jas A. K. Čartoriskui nė žodžiu neužsiminti turėjo kitų priežasčių, lieka neatsakyta. Cituojamame P. K. M. Bohušo laiške apie Draugijos jam duotą nurodymą imtis rašyti darbą šia tema taip pat neužsimenama.

P. K. M. Bohušas savo darbą – referatą apie lietuvių kalbą ir tautą – Draugijai pristatė 1806 m. kovo 20 d. eiliniame posėdyje⁷³. Tai nebuvo įprasta – Draugijai pateiktus darbus pirmiausia skaitydavo ir vertindavo jos paskirti recenzentai. Tos dienos posėdžio dalyviams išklausius P. K. M. Bohušo referatą buvo nuspręsta, kad autorius pateiks jį recenzentams. Posėdžio protokole nėra fiksuota, kad P. K. M. Bohušas būtų tam prieštaravęs, tačiau recenzentai tąkart nebuvo paskirti. Vėliau buvo priimtas sprendimas, kad posėdyje dalyvavusiųjų vertinimas yra prilyginamas referato recenzavimui, t. y. nutarta laikyti, kad įprasta svarstymo procedūra yra atlikta⁷⁴. Kliūčių P. K. M. Bohušui skaityti savo referatą pirmojo 1806 metų pusmečio viešajame Draugijos posėdyje neliko. Tačiau artėjant viešojo posėdžio dienai paaiškėjo, kad jis susirgo⁷⁵, tad skaitymas buvo nukeltas į 1806 m. antrosios pusės viešąjį posėdį⁷⁶. Pastarąjį tais metais planuota surengti šeštadienį, gruodžio 13 d.⁷⁷ Kaip pranešimas buvo sutiktas platesnės auditorijos, nežinoma. Pirmąkart išspausdintas atskiru leidiniu jis buvo 1808 m. (žr. priedą, 2 publikaciją). Dar po dvejų metų, 1810 m., referatas buvo paskelbtas viename iš Draugijos metraščio tomų (žr. priedą, 3 publikaciją). Išspausdintos studijos įvade P. K. M. Bohušas teigia ją parengęs vykdydamas Draugijos valią⁷⁸. Įpareigojimo P. K. M. Bohušui parengti darbą šia tema tarp Draugijos dokumentų

⁷² Dębicki, *Pierwsi orientaliści i archeologowie polscy*, 381.

⁷³ Draugijos 1806 IV 20 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 138.

⁷⁴ Draugijos 1806 V 11 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 142.

⁷⁵ Jį pakeitė S. Stašicas, kurio referatas apie keliones buvo Draugijos aprobuotas apgailėstaujant, jog jis nė iš tolo neprilygstantis P. K. M. Bohušo parengtjam, žr. Draugijos 1806 V 16 posėdžio protokolą, in *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 143.

⁷⁶ Draugijos 1806 VI 01 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 145.

⁷⁷ Draugijos 1806 XI 02 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, 152. Po poros metų P. K. M. Bohušo perskaitytas referatas apie lietuvių tautą ir kalbą buvo išspausdintas Varšuvos laikraščio spaustuvėje atskiru leidiniu. Išspausdintosios studijos antraštiniame puslapyje nurodyta gruodžio 12 d., ji paprastai ir yra nurodoma (žr. priedą, 2 publikaciją).

⁷⁸ [Franciszek Ksawery Michał Bohusz], *O początkach narodu i języka litewskiego*, 5. Lietuvių k. žr. Ksaveras Bogušas, „Traktatas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“ in *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831*. T. 2, sud. Brigita Speičytė (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016), 203 [P. K. M. Bohušo studiją vertė Brigita Speičytė].

nerasta. Neatmestina, kad būtent kryptingas Draugijos orientavimasis į tautų istoriją ir kalbų tyrinėjimus paakino P. K. M. Bohušą patį prie to prisidėti.

Kaip P. K. M. Bohušo pranešimas buvo sutiktas dalyvavusiųjų viešajame posėdyje – nežinoma. G. Subačiaus teigimu, Draugijos auditorija „prelegentui turėjo būti palanki tiesiog demonstruoti savo lietuvių kalbos išmanymą“⁷⁹. Išspausdinta studija iš karto buvo pastebėta – visų pirma dėl naujo požiūrio į lietuvių kalbą. Pats P. K. M. Bohušas teigė šiame darbe įrodęs, jog lietuvių kalba esanti pakankamai išstobulinta ir anaipol nesanti tiktai *chlopy* kalba⁸⁰. Literatūroje šia tema pagrįstai akcentuojama, kad mintis apie lietuvių kalbą kaip turtingą ir išstobulintą, taigi rašto kalbą, inspiravo amžininkų susidomėjimą⁸¹. P. K. M. Bohušo pateiktą lietuvių tautos kilmės teoriją bene pirmasis sukritikavo tuo metu dar niekam nežinomas Joachimas Lelevelis, kuris, kaip aiškėja, studijuodamas Vilniaus universitete gilinosi į lietuvių tautos istoriją, ypač į jos genezę, ir savo tyrinėjimus paskelbė atskira knyga⁸². Tačiau J. Lelevelio balsas tąkart nebuvo išgirstas. Amžininkai prioritetą teikė P. K. M. Bohušo interpretacijoms. Šiuo darbu P. K. M. Bohušas reikšmingai prisidėjo prie prioritetinių Draugijos veiklos krypčių plėtotės ir tarp amžininkų pelnė lietuvių tautos istorijos ir kalbos žinovo vardą.

P. K. M. Bohušas kaip Draugijos rengiamų mokslo darbų konkursų mecenatas (kaip minėta anksčiau) gavo teisę siūlyti konkursinių darbų temas⁸³. Pirmoji jo pasiūlyta tema buvo apie valstiečių trobas Varšuvos kunigaikštystės teritorijoje (iš kokių medžiagų ir kaip jos buvo statomos, kokie jų apšiltinimo būdai naudojami, kokias medžiagas reikėtų naudoti siekiant apsaugoti nuo gaisrų etc.), kurią Draugijos posėdyje svarstymui pateikė drauge su glaustu įvadu⁸⁴. Siūlomą temą įtraukus į konkursinių temų sąrašą, numatyta, kad autorius, pateikęs išsamiausią atsakymą į iškeltus klausimus, bus apdovanotas 50 dukatų vertės medaliu. Draugija šia tema sulaukė 9 darbų, tačiau nė vienas iš jų nebuvo pripažintas vertu apdovanojimo⁸⁵. Draugijos sprendimu atsiųstus darbus šia tema apibendrinti ir perskaityti pranešimą viešajame posėdyje buvo pavesta pačiam P. K. M. Bohušui⁸⁶. 1810 m. liepą perskaitytas pranešimas po metų išleistas atskiru leidinuku, o 1816 m. išspausdintas viename iš Draugijos leisto metraščio tomų (žr. priedą, 2, 7 publikacijas). Darbai, P. K. M. Bohušo parengti

⁷⁹ Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, 78.

⁸⁰ Dębicki, *Pierwsi orientaliści i archeologowie polscy*, 382.

⁸¹ Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*, 167 ir kt.; Olaf Krysovski, „Archeologia mowy. Język jako świadectwo dziejów Litwy w rozprawie Franciszka Ksawerego Bohusza *O początkach narodu litewskiego*“, in *Pod znakiem orla i pogoni. Polsko-Litewskie związki naukowe i kulturowe w dziejach Uniwersytetu Wileńskiego: zbiór studiów*, pod red. Ireny Fedorowicz i inn. (Vilnius: Vilnius University Press, 2021), 139–156.

⁸² [Joachim Lelevel], *Rzut oka na dawnosc litewskich narodow i związki ich z Herulami: dolączony Opis polnocney Europy w księdze XXII. 8. Ammiana Marcellina wykład przeciw Naruszewiczowi przez J. Lelewela Mazura* (Wilno, nakładem autora), 1808.

⁸³ Draugijos 1807 X 22 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 172.

⁸⁴ Draugijos 1807 XII 07 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 179; Michalski, *Z dziejów Towarzystwa Prayaciół Nauk*, 120.

⁸⁵ Pažyma apie konkursinius darbus, s. a., AGAD, zesp. 199, sygn. 49, 19.

⁸⁶ Draugijos 1810 IV 01 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 227.

ir išspausdinti Draugijos pavedimu, taip pat neretai buvo jo paties sumanymų realizavimo rezultatas. Pastebėtina, kad P. K. M. Bohušo kaip Draugijos nario parengti ir viešuosiuose posėdžiuose perskaityti referatai būdavo išleidžiami ir atskiru leidiniu, ir publikuojami Draugijos metraštyje (1808–1820), neretai su kelerių metų pertrauka (žr. priedą). Reiktų specialaus tyrimo, norint argumentuotai atsakyti į klausimą, ar tai yra išimtis, ar tokios nuostatos laikytasi ir kitų Draugijos narių atžvilgiu, taip pat ir norint nustatyti, ar P. K. M. Bohušas antrąkart spausdinamus darbus taisė. P. K. M. Bohušo studijos apie lietuvių tautą ir kalbą skirtingų leidimų tekstai pagal turinį yra identiški, jie skiriasi tik vienu kitu redakciniu pataisymu ar korektūros riktai. Antai 1808 m. leidime vienoje frazėje pavartotas žodis „przemówić“ 1810 m. išspausdintame tekste pataisytas į „mówić“⁸⁷. Tai leidžia teigti, kad autorius nematė poreikio koreguoti 1808 m. išleistas studijos. Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad teikdamas 1806 m. pranešimo tekstą spaudai P. K. M. Bohušas jį papildė. Vienas iš tokio teiginio argumentų – nuorodos į veikalus, išleistus po 1806 m. V. Maciūnas dar XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje atkreipė dėmesį, kad spausdintoje versijoje P. K. M. Bohušas „cituoja 1807 m. išėjusį Conrado Malte-Bruno veikalą *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*“⁸⁸. Draugijos 1806 m. gruodžio mėnesio viešajame posėdyje skaityto pranešimo tekstas, kaip ir pirmąkart tų pačių metų balandžio mėnesį įprastame Draugijos posėdyje perskaitytasis, šiuo metu tyrėjams nėra žinomas, tad nustatyti, kiek skyrėsi publikuotosios teksto versijos turinys nuo spausdintosios, neįmanu.

Su iš Draugijos gautų tiesioginių pavedimų vykdymu iš dalies sietini P. K. M. Bohušo *pro memorabilia* kategorijai priskirtini tekstai apie M. Počobutą-Odlanickį, Joachimą Chreptavičių ir Antaną Tyzenhauzą (žr. priedą, 8, 11, 14 publikacijas). Pastarieji parašyti tęsiant Draugijos tradiciją pagerbti mirusių iškiliių savo narių atminimą. Turint omenyje, kad Žemės ūkio karališkoji draugija (*Towarzystwo Królewskie Gospodarczo-Rolnicze*) 1810 m. buvo įsteigta Draugijos narių iniciatyva⁸⁹, P. K. M. Bohušo straipsnis, skirtas lietuvių žemdirbystės istorijai (žr. priedą, 6 publikaciją), vertintinas kaip siekis įgyvendinti Draugijos tikslus.

P. K. M. Bohušo iniciatyva prisidėti prie Draugijos deklaruojamų siekių ugdyti ir šviesti visuomenę atskleidžia ir Napoleono kodekso vertimo istoriją. Pagal Tilžės taiką 1807 m. iš Prūsijos karalystės žemių įkūrus Varšuvos kunigaikštystę ir joje įsigaliojus Napoleono kodeksui, iškilo praktinė būtinybė turėti šį dokumentą lenkų kalba. Feliksas Lubienskis (Feliks Łubieński), naujai įsteigtos valstybės, asmenine unija susietos su Saksonijos karalyste, teisingumo ministras, Draugijos asocijuotasis narys, pasiūlė

⁸⁷ „wstydę się publicznie przemówić tym językiem“ (1808 m. leidimas, p. 3); „wstydę się publicznie mówić tym językiem“ (1810 m. leidimas, p. 150).

⁸⁸ Maciūnas, *Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą*, 349; [Conrad Malte-Brun], *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*, par Malte-Brun (Paris: chez Henri Tardieu et ches H. Nicolle et comp., 1807).

⁸⁹ Aleksander Rembowski, „Towarzystwo Królewskie Gospodarczo-Rolnicze w Księstwie Warszawskim z roku 1810“, in *Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne, poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym*. Rok 1901, T. 2 (Warszawa: W drukarni Józefa Sikorskiego, 1901), 118–146.

Draugijai imtis vertimo⁹⁰. Netrukus, 1807 m. lapkričio 1 d., buvo sudarytas septynių narių (P. K. M. Bohušas buvo vienas iš jų) redakcinis komitetas⁹¹. Komiteto pareiga buvo tvarkyti ir redaguoti vertimą. Kodeksą versti patikėta Franciszekui Ksawerui Szaniawskui, kurį F. Lubienski, dar kaip Valdančiosios komisijos Teisingumo skyriaus direktorius (ministru paskirtas nuo 1807 m. spalio 4 d.), buvo įpareigojęs tai daryti⁹². Pirmųjų dviejų Kodekso knygų vertimas išleistas jau 1807 m., trečiosios knygos – 1808 m. Tikėtina, kad kaip redakcinio komiteto narys P. K. M. Bohušas turėjo galimybę su vertimo tekstu susipažinti dar prieš atiduodant jį į spaustuvę. Pagrindo teigti, kad jis būtų suabejojęs F. K. Szaniawskio kaip vertėjo gebėjimais, nėra. F. K. Szaniawskio versto Kodekso leidimas kartotas 1808 ir 1809 m. Įvykių raida rodo, kad kartojami Kodekso vertimo leidimai P. K. M. Bohuši netapo kliūtimi pačiam imtis vertimo. Duomenų, kad apie savo ketinimus jis būtų informavęs Draugiją, nėra, taip pat nežinoma, ar jis aptarė tai su F. Lubienskiu. P. K. M. Bohušo į lenkų kalbą verstas Napoleono kodeksas dienos šviesą išvydo 1810 m. (žr. priedą), t. y. tais pačiais metais, kai buvo rengiamas jau ketvirtasis F. K. Szaniawskio vertimo leidimas⁹³. Apie sumanymą spausdinti Kodekso vertimą P. K. M. Bohušas pranešė ministrui F. Lubienskiui, kuris tam neprieštaravo⁹⁴. Aštrios F. K. Szaniawskio kritikos P. K. M. Bohušo vertimas sulaukė vos tik jį išspausdinus. Sudaręs, jo manymu, P. K. M. Bohušo klaidingai išverstų terminų ir sąvokų sąrašą, F. K. Szaniawskis jį nusiuntė ministrui⁹⁵. Pastarasis jį persiuntė teismams, kviesdamas pareikšti savo nuomonę. Gavęs Plocko departamento civilinio tribunolo asesoriaus itin kritišką P. K. M. Bohušo vertimo vertinimą, F. Lubienski stojo F. K. Szaniawskio pusėn⁹⁶. Iš cituoto P. K. M. Bohušo 1811 m. laiško ministrui aiškėja, kad prasidėjus kritikos lavinai iš išspausdintų 1000 egz. P. K. M. Bohušo versto Kodekso buvo parduota tiktai 50 egz. Visas tiražas nukeliavo į makulatūrą. Savo gebėjimais pasitarnauti kraštui norėjęs P. K. M. Bohušas (jis apmokėjo ir leidybos kaštus) buvo ne tik apkaltintas blogu vertimu, bet ir patyrė nemenką materialinį nuostolį⁹⁷. Nėra žinoma, kad Draugija būtų mėginusi spręsti dėl vertimų kilusį konfliktą tarp F. K. Szaniawskio ir P. K. M. Bohušo. Tolesnė įvykių eiga rodo, kad P. K. M. Bohušas Draugijos nemalonės šiuo poelgiu neužsitraukė. Nors F. K. Szaniawskio vertimas

⁹⁰ Draugijos 1807 X 22 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 172; Władysław Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, in Władysław Smoleński, *Studia historyczne* (Warszawa-Kraków-Lublin etc.: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1925), 232.

⁹¹ Draugijos 1807 XI 01 posėdžio protokolas, AGAD, zesp. 199, sygn. 59, 174; Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 232.

⁹² Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 232.

⁹³ P. K. M. Bohušo 1811 IV 04 laiškas F. Lubienskiui, in Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 237–238.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Szaniawskio 1811 I 02 laiškas F. Lubienskiui, in Władysław Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 233–234.

⁹⁶ Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 237.

⁹⁷ P. K. M. Bohušo 1811 IV 04 laiškas F. Lubienskiui, in Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 237–238.

1829 m. sulaukė septintojo leidimo⁹⁸, tačiau tik iš dalies pateisino lūkesčius, nes oficialiu pripažintas taip ir nebuvo. Varšuvos kunigaikštystės teismai naudojosi originalu⁹⁹. P. K. M. Bohušo pastangos savo darbu ir turimomis žiniomis pasitarnauti bendram labai ir prisidėti prie Draugijos užsibrėžtų tikslų įgyvendinimo šįkart amžininkų suprastos nebuvo.

Išvados

Varšuvoje 1800–1832 m. veikusi Mokslo bičiulių draugija, užsibrėžusi tikslą ugdyti ir šviesti visuomenę per mokslo žinių sklaidą, telkė šiam darbui įvairių sričių mokslininkus ir to meto šviesuomenę. Į jos veiklą buvo įtraukti ar savo iniciatyva įsitraukė ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai – Vilniaus universiteto profesoriai, dvasinio luomo atstovai. P. K. M. Bohušo narystė Draugijoje prasidėjo nuo asocijuotojo nario statuso, kai jis persikėlė į Varšuvą, ir apima 1804–1820 laikotarpį, t. y. paskutiniuosius jo gyvenimo metus. Aktyvus P. K. M. Bohušo įsitraukimas į Draugijos veiklas prisidėjo prie to, kad sąlyginai greitai jis buvo išrinktas visateisiu nariu (1806 m.).

Draugijos kryptingas orientavimasis į tautų istorijos ir kalbų tyrinėjimus, šios tyrimų srities svarbos akcentavimas P. K. M. Bohušui tapo paskata prie to prisidėti parengiant studiją apie lietuvių tautą ir kalbą (1808 m.). Knygos antraštinio lapo duomenimis, studija parengta referato, kurį P. K. M. Bohušas perskaitė Draugijos viešajame posėdyje (1806 m. gruodžio 12 d.), pagrindu. Nustatyta, kad pirmąkart pranešimą apie lietuvių tautą ir kalbą P. K. M. Bohušas perskaitė eiliniame Draugijos posėdyje 1806 m. kovo 20 d. Duomenų, kurie leistų pagrįsti istoriografinį teiginį, jog darbą jis parašęs Draugijos pavedimu, rasti nepavyko. Neatmestina, kad Draugijos intelektualinė aplinka, kryptingas tautų ir kalbų istorijos tyrinėjimo skatinimas, tokių tyrimų svarbos akcentavimas P. K. M. Bohušui tapo paskata pačiam prie to prisidėti ir tokiu būdu įgyvendinti Draugijos keliamus tikslus.

Dabartiniame temos tyrimo etape pagrindo teigti, kad P. K. M. Bohušas, rašydamas studiją apie lietuvių tautą ir kalbą, bendradarbiavo su T. Čackiu ar Vilniaus universiteto akademinė bendruomene, nėra. Atliktas tyrimas teikia pagrindą peržiūrėti Vilniaus universiteto įnašą renkant duomenis apie lietuvių tautą ir kalbą. Neatmestina, kad T. Čackio vaidmuo buvo kur kas didesnis nei manyta iki šiol.

Platus Draugijos veiklos sričių, į kurias P. K. M. Bohušas buvo įsitraukęs, spektras – nuo dalyvavimo posėdžiuose, darbų recenzavimo, konkursų organizavimo iki autorinių tekstų rašymo ir publikavimo – yra pakankamas pagrindas priskirti

⁹⁸ Smoleński, *Spory o przekład polski kodeksu Napoleona*, 238.

⁹⁹ Magdalena Wismont, Ewa Woźniak, „Dziwiętnastowieczne tłumaczenia Kodeksu Napoleona wobec tradycji polskiej terminologii prawnej“, in *Prace Językoznawcze*, 2020. T. XXII/4, 256.

P. K. M. Bohušą prie aktyviausių narių pirmaisiais dviem jos veiklos dešimtmečiais. Dosnus Draugijos veiklų finansavimas P. K. M. Bohušui pelnė mecenato vardą ir prisidėjo prie jam rodytos išskirtinės pagarbos. P. K. M. Bohušo XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais parengti ir publikuoti darbai (iš viso penkiolika publikacijų, tarp jų trys – kartotas leidimas) visi be išimties yra inspiruoti Draugijos intelektualinės aplinkos.

PRIEDAS

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo darbai, parengti ir publikuoti gyvenimo Varšuvoje metais (1804–1820)

1. *Dodatek przez Xawiera Michała Bohusza do Książki pod tytułem: Poprawa Błędów w ustney i pisaney mowie polskiej przez Onufrego Kopczynskiego napisaney.* Warszawa: w Drukarni Gazety Warszawskiej, 1808, 63 s. <http://pbc.gda.pl/publication/36775>; <http://www.pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=44162>.
2. *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa przez Xawiera Bohusza Imperyalnego Wilenskiego Uniwersytetu członka honorowego, Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk członka czynnego, prałata katedry wilenskiej, orderu S^{go} Stanisława kawalera napisana, a na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa Warszawskiego roku 1806 d. 12 grudnia czytana, teraz zaś, to iest 1808 roku wydrukowana,* w Warszawie: w Drukarni Gazety Warszawskiej [1808], 207 s. <http://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/302171/content>. Vienas iš 4 LMAVB fonduose esančių egz. – su dedikacija pirmame priešlapyje „Byrutės knyginyrziai paveda M. D. Silvestravirzia“.
3. „Rozprawa O początkach Narodu i języka litewskiego / przez Xawiera Bohusza Imperyalnego Wileńskiego Uniwersytetu członka honorowego, Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, członka czynnego, Prałata Katedry Wileńskiej, orderu Sgo Stanisława kawalera napisana, a na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa Warszawskiego roku 1806 d. 12 Grudnia czytana“. In *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. VI, 148–291. Warszawa: w Drukarni Xięży Piarów, 1810. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/505098>.
4. *Kodex Napoleona Xięstwu Warszawskiemu, Artykułem 69tym Ustawy Konstytucyjney Roku 1807. dnia 22. Lipca za Prawo Cywilne podany. Z niektórymi odmianami na Seymie Warszawskim w Roku 1809 od Nayiaśniejszego Pana szczęśliwie nam panuiacego Frederyka Augusta Dekretem Roku tegoż 1809 dnia 18 marca potwierdzonemi. Przekładania Xawiera Michała Bohusza, Prałata Katedry Wilenskiej, Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Członka Czynnego, Imperyalnego Wilenskiego Uniwersytetu Członka Honorowego, Sędziego Pokoju w Wydziale Czwartym Miasta, i Powiatu Warszawskiego,*

- Kawalera Orderu Świętego Stanisława. Z przyłączeniem: Słowniczka wyrazów pewnych Polskich odpowiadających Francuzkim: Tablicy odległości od Stołecznego Miasta Warszawy Miast Departamentowych, tudzież odległości Miasta Powiatowych od Miasta Departamentowego tymczasowe tymczasowie obrachowaney, póki Urzędowa niewyidzie, Tablicy ogólney Tytułów, Działów, i Oddziałów; nakoniec Tablicy materii w tey Księdze Prawa znayduiacych się, w Warszawie w Drukarni Wiktora Dąbrowskiego, Roku 1810, str. 268 + str. 32 s. n. <http://mbc.cyfrowe-mazowsze.pl/publication/1166>.*
5. *O budowli włościańskiéy trwałej, ciepłej, tanney, od ognia bezpieczonej i do Kraiu naszego przystosowaney dziełko z umieszczeniem w nim rozbioru Rozpraw odpowiednych w tymże przedmiocie przesłanych Królewsko Warszawskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk przez Xawiera Michała Bohusza prałata Wileńskiego, Imperyalnego Wileńskiego Uniwersytetu członka honorowego, Królewskich Towarzystw w Warszawie, Przyjaciół Nauk i Gospodarskiego członka czynnego, sędzięgo pokoju w Wydziale IV miasta i powiatu Warszawy, orderu S. Stanisława kawalera napisana i z woli tegoż Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk do druku podana, w Warszawie: w Drukarni Sukcesorek Zawadzkich, 1811, 63 s. Egz. LMAVB sygn. L-19/2-361.*
 6. „Krótka wiadomość o rolnictwie litewskim“. In *Dziennik Gospodarczo-Rolniczy*. [Warszawa]: Dziennik Towarzystwa Królewskiego Rolniczego [1812], Nr. 1, s. 1–21 (straipsnis pasirašytas tiktai pavarde, be vardų ir titulų. Nurodyta data – *dnia 18 kwietnia 1812*). <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/publication?id=104393>.
 7. „O budowie włościańskiéy do kraiu naszego przystosowanéy. Rzecz wyięta z odpowiednich rozpraw za zapytanie Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, przez Xawiera Michała Bohusza, Członka czynnego tegoż Towarzystwa, i czytana na publicznem posiedzeniu roku 1810 miesiąca lipca dnia 16go“. In *Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. IX. 59–97. Warszawa: w Drukarni Xięży Piarów, 1816. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/505098>.
 8. „Życie literackie X. Marcina Poczobuta przez X. Michała Xawiera Bohusza, prałata wileńskiego: czytane na posiedzeniu publiczném Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, dnia 2 stycznia roku 1812“. In *Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. IX, 405–419. Warszawa: w Drukarni Xięży Piarów, 1816. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/505098>.
 9. Zdanie sprawy Przez Michała Xawiera Bohusza prałata, o probie uczynionéy w Wilanowie co do nowego sposobu budowania: na posiedzeniu publiczném Towarzystwa Kr[ólewskiego] Warszawsk[iego] Przyjaciół Nauk, dnia 30 Kwietnia roku, 1811. In *Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. IX, 258–262. Warszawa: w Drukarni Xięży Piarów, 1816. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/505098>.

10. *Zdanie sprawy przez Michała Xawiera Bohusza prałata, o próbie uczynionej w Wilanowie co do nowego sposobu budowania (z cegły surowej) na posiedzeniu publiczném Towarzystwa Kr. Warszawskiego Przyjaciół Nauk dnia 30 kwietnia roku 1811 [czytana] [s.a., s.l.], 16 s. (egz. de visu nepatikrinta; pasak Karolio Estreicherio, atskiru leidinuku išleistas Draugijos metraštyje spausdinto teksto atspaudas buvęs Krokuvos Jogailaičių universiteto, Varšuvos universiteto ir Kurniko bibliotekose, žr. Karol Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. II, wyd. drugie, s. 428. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1961.*
11. „Pochwała pogrzebowa JW. Joachima hrabi Chreptowicza: czytana na posiedzeniu publiczném Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, dnia 2 maia 1815 roku, przez X. prałata Xawerego Bohusza“. In *Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. X, 456–475. Warszawa: w Drukarni Xięży Piarów, 1817. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/505098>.
12. *Proźba za ubogiem i do żebractwa przywiedzionemi, aby ich nie zamykano / przez Xaw. Mich. Bohusza prałata Wileń., Sędziego Pokoju i t. d. i t. d.* Warszawa: w Drukarni Gazety Warszawskiej, 1817, 56 s. <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=2766>.
13. „Odpowiedź na odezwę Bezimiennego w *Dzienniku Wileńskim* na miesiąc Wrzesień umieszczoną (O początkach narodu Litewskiego)“. In *Pamiętnik Warszawski czyli Dziennik Nauk i Umiejętności*, Rok 3. T. IX, grudzień 1817, 466–476.
14. „Spominka o Antonim Tyzenhauzie dla J. U. Niemcewicza napisana przez X. Xawerego Bohusza w Warszawie w miesiącu wrześniu 1819 r.“ In *Tygodnik Wileński*, 1820. T. 9, Nr. 161, dn. 1 kwietnia 1820 r., 225–249.
15. *Spominka o Antonim Tyzenhauzie. Dla J. U. Niemcewicza napisane przez X. Bohusza* [s.a., s.l.], 31 s. (egz. de visu nepatikrinta, pasak K. Estreicherio, atskiru leidinuku išleistas Draugijos metraštyje spausdinto teksto atspaudas buvęs Krokuvos Jogailaičių universiteto bibliotekos fonduose). In Karol Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. II, wyd. drugie. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1961, 428 s.

LITERATŪRA IR SPAUSDINTI ŠALTINIAI

1. Augustaitis, Franciszek. *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*. Kraków: nakładem Autora Drukarnia Uniwersytetu Jagiell[on]skiego], 1911.
2. Augustaitis, Pranciškus. „Prelatas Bohušas ir jojo veikalas *O początkach narodu i języka litewskiego*“. *Draugija* 62 (1912): 113–118.
3. Augustaitis, Pr[anciškus]. *Lietuvybės elementai lenkų romantizme*. Vilnius: „Vilniečio“ leidinys, 1921.
4. Biržiška, Vaclovas. „Pranciškus Ksaveras Mykolas Bagužis“. In *Aleksandrynas*. T. 2, 162–168. Chicago: Lituanistikos institutas, 1963; antrasis (fotografuotas) leidimas – Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1990.

5. Bohusz, Franciszek Ksawery. *Dzienniki podróży. Wstęp i opracowanie Filip Wolański* [seria], Peregrinationes Sarmatarum. Vol. III. Przewodniczący serii Bogdan Rok, Kraków-Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014.
6. Chmaj, Ludwik. „Franciszek Ksawery Michał Bohusz. Jego życie i działalność wychowawcze (1746–1820)“. Wilno, 1941, czystopis tekstu wraz z przypisami i załącznikiem. In *Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, zesp. Materiały Ludwika Chmaja, sygn. III-76, j. 14.
7. Danowska, Ewa. *Tadeusz Czacki 1765–1813 na pograniczu epok i ziem*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006.
8. Dębicki, Ludwik. „Pierwsi orientaliści i archeologowie polscy“. In *Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym. Rok 1884*. T. 1, 363–384. Warszawa: w Drukarni Józefa Bergena, 1884.
9. —. *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego*. T. 3. Lwów: nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1887.
10. Dropiowski, Władysław. „Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskie XIX w. (1800–1818)“. In *Sprawozdanie Dyrektora c.k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szkolny 1900*, 14–44. Rzeszów: nakładem Funduszu Naukowego z drukarni J. A. Pelara.
11. Jonikas, Petras. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987.
12. Jurjevyczius, Stanislovas. Pranciškus Ksaveras Bagužas. *Apsvieta* 12 (1893): 773–778.
13. [Kossakowski, Jan Nepomucen]. „Pamiętnik ks. Jana Nepomucena Kossakowskiego, biskupa wileńskiego (ur.1755–1808), ogłosił Józef Weyszenhoff“. In *Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym. Rok 1895*. T. 2, 454–474. Warszawa: w Drukarni Józefa Sikorskiego, 1895.
14. Kościalkowski, Stanisław. *Antoni Tyzenhauz*. T. 2. Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Londynie, 1971.
15. Kraushar, Aleksander. *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832; monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*. Ks. 1, Czasy pruskie, 1800–1807. Kraków-Warszawa: G. Gebethner i Spółka – Gebethner i Wolff, 1900.
16. —. *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832; monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*. Ks. 2, Czasy Księstwa Warszawskiego, 1807–1815. T. 1–2, Kraków-Warszawa: G. Gebethner i Spółka – Gebethner i Wolff, 1901–1902.
17. —. *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832; monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*. Ks. 3, Czasy Królestwa Kongresowego: czterolecie pierwsze: 1816–1820, Kraków-Warszawa: G. Gebethner i Spółka – Gebethner i Wolff, 1902.
18. —. *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832; monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*. Ks. 3, Czasy Królestwa Kongresowego: czterolecie drugie: 1820–1824, Kraków-Warszawa: G. Gebethner i Spółka – Gebethner i Wolff, 1904.
19. Krysowski, Olaf. „Archeologia mowy. Język jako świadectwo dziejów Litwy w rozprawie Franciszka Ksawerego Bohusza *O początkach narodu litewskiego*“. In *Pod znakiem orła i pogoni. Polsko-Litewskie związki naukowe i kulturowe w dziejach Uniwersytetu Wileńskiego: zbiór studiów*, 139–156. Pod red. Ireny Fedorowicz i inn. Vilnius: Vilnius University Press, 2021.
20. „Królewskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk“. In *Archiwum Główne Akt Dawnych [AGAD]*, zesp. 199, sygn. 49, 59, 60.
21. Kudzinowski, Czesław. „Bohusz, pierwszy lituanista polski“. In *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 1 (1952), 52–53. Poznań, 1954.

22. Kulecka, Alicja, Małgorzata Osiecka, Dorota Zamojska. „...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają“. *Znani i nieznani członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W dwusetną rocznicę powstania Towarzystwa*. Warszawa: Archiwum PAN, AGAD, 2000.
23. [Lelewel, Joachim]. *Rzut oka na dawnosc litewskich narodow i związki ich z Herulami: dolączony Opisu połnocney Europy w księdze XXII. 8. Ammiana Marcellina wykład przeciw Naruszewiczowi przez J. Lelewela*. Mazura, Wilno, nakładem autora, 1808.
24. *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831*. T. 2. Sudarė Brigita Speičytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
25. Lukšienė, Meilė. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa, 1970.
26. —. *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Mokslas, 1985.
27. Maciūnas, Vincas. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Petro ofsetas, 1997 (antras fotografuotas leidimas).
28. —. „Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą“. In *Rinktiniai raštai*, 347–356. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
29. —. „Iš susidomėjimo lietuvių kalbos istorija“. In *Rinktiniai raštai*, 324–341. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
30. Michalski, Jerzy. *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z zasiłku Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, 1953.
31. Mościcki, Henryk. „Bohusz Ksawery Michał“. In *Polski Słownik Biograficzny*, 229–230. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1936.
32. Pawlikowska, Wioletta. „Wileńska kapituła katedralna w zapisie źródłowym. Część pierwsza: Ksawery Franciszek Michał Bohusz, Mamert Herburt z Fulsztyna, Jan Kurczewski – registratorzy protokołów z posiedzeń kapituły“. In *Lituanio-Slavica Posnaniensia, Studia Historica*. T. 12, 110–118. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007.
33. Prašmantaitė, Aldona. „Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai“. In *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idėjos. Refleksijos, XVIII amžiaus studijos*. T. 6, 117–135. Sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius, 2020.
34. Rembowski, Aleksander. „Towarzystwo Królewskie Gospodarczo-Rolnicze w Księstwie Warszawskim z roku 1810“. In *Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne, poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym*. Rok 1901. T. 2, 118–146. Warszawa: W drukarni Józefa Sikorskiego, 1901.
35. *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. T. 1–21, 1802–1831.
36. Skarbek, Fryderyk [Florian]. *Wspomnienie o Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk*. Kraków: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1860.
37. Smoleński, Władysław. „Spory o przekład polski kodeksu Napoleona“. In Władysław Smoleński, *Studja historyczne*, 232–238. Warszawa-Kraków-Lublin etc.: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1925.
38. Suchodolski, Bogdan. *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1951.
39. „Summaryiny wypis z protokołów Kapituły Katedralnej Wileńskiej od r. 1501 do r. 1783 Pazdziernika 22, przez i.w. Xawierego Bohusza Prałata Kantora Katedry Wileńskiej uczynionu“. In *Описание рукописнаго отдѣлення Виленской Публичной Библиотеки*, 52–144. Выпускъ Первый, Вильна, 1895.
40. Subačius, Giedrius. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

41. „Testament ś. p. X. Xawerego Bohusza prałata wileńskiego“. In *Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej*. T. 1, 452–454. Wilno: Typografia A. Marcinowskiego, 1820.
42. „Ustawy Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk z 1802 r.“. In Дмитрій Цвѣтаев. *Царь Василій Шуйскій и мѣста погребенія его въ Польшѣ*, том II, книга вторая. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа, 1902, с. CLXXI–CLXXVIII.
43. Wismont, Magdalena ir Ewa Woźniak. „Dziewiętnastowieczne tłumaczenia Kodeksu Napoleona wobec tradycji polskiej terminologii prawnej“. In *Prace językoznawcze*, 2020. T. XXII/4, 253–263.
44. Wiszniewski, Michał. *Historia literatury polskiej*. T. 6. Kraków: w Drukarni Uniwersyteckiej Nakładem Autora, 1844.

Gauta: 2022 02 03

Parengta: 2022 05 12

Aldona PRAŠMANTAITĖ

TRACING THE INTELLECTUAL ACTIVITY OF THE JESUIT FR. FRANCISZEK KSAWERY MICHAŁ BOHUSZ (1746–1820): THE WARSAW SOCIETY OF FRIENDS OF SCIENCE

S u m m a r y

The Warsaw Society of Friends of Science (Pol. *Warszawskie Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*), which operated in Warsaw from 1800 to 1832, was one of the earliest scientific societies in the territory of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the early of 19th century. It brought together scientists from various fields as well as the public, and aimed to educate society through spreading scientific knowledge. Citizens of the former Grand Duchy of Lithuania, such as professors of Vilnius University and representatives of the Roman Catholic Church clergy, were drawn into the Society's activities or participated at their own initiative. Based on archival sources and the available literature on this subject, the article presents an analysis of certain aspects of the role this Society played on the biography of the Roman Catholic Church clergyman from the Vilnius Diocese, the Jesuit Franciszek Ksawery Michał Bohusz (Lit. Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas, 1746–1820). F. K. M. Bohusz's membership in this Society covers the last years of his life, namely, the period 1804–1820, which he spent in Warsaw. It was found, that F. K. M. Bohusz was one of the most active and productive members of the Society during the first decades of its existence. F. K. M. Bohusz's generous funding of the Society's activities earned him the title of patron and contributed to the exceptional respect shown to him by his colleagues. The study suggests that the Society played an inspiring role in F. K. M. Bohusz's creative biography. The works he prepared and published in the first decades of the 19th century (15 publications, three of which are reprints) are inspired by the intellectual environment nurtured at the Society.

KEYWORDS: Warsaw Society of Friends of Science, Franciszek Ksawery Michał Bohusz, Vilnius Roman Catholic Diocese, Vilnius University.

Aldona PRAŠMANTAITĖ – istorikė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių interesų sritys – krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija naujaisiais laikais. Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, LT-01101, Vilnius. El. paštas aldona.prasmantaite@istorija.lt.

Aldona PRAŠMANTAITĖ is a historian, habilitated doctor of humanities and senior research fellow at the Department of 19th Century History at the Lithuanian Institute of History. Main research interests: history of Christianity, culture and education in the late modern period. Address: Lithuanian Institute of History, Tiltų g. 17, LT-01101, Vilnius, Lithuania. E-mail aldona.prasmantaite@istorija.lt.